

The Linguistic Principles Used in Abū Manşūr Muḥammad Al-Azharī's Work, Kitāb Ma'ānī Al-Qirā'āt (Examples of Sema, Qiyas, and Ijma)*

Necdet Çıracı^{1,a,*} Orhan Parlak^{2,b,**}

¹ Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak, Türkiye

² Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

**Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 14/11/2024

Accepted : 06/01/2025

Keywords:

Qira'at

Linguistic principle

Sema

Qiyas

Ijma

ABSTRACT

Al-Azharī's "Kitābū Me'ānī al-Qirā'āt" emphasises that language should be taken directly from the speakers. This principle helps linguists understand the structure and functioning of language. It is noteworthy that al-Azharī identifies six different methods for the correct transmission of language in his book. In addition, the diversity of the language and the interpretations of the imams of Qiraat are also discussed with the explanations of the wajihs of Qiraat. These examples emphasise the importance of the Sema principle in linguistics. "Syllogism", one of al-Azharī's linguistic principles, is important for understanding the concepts and structures in language. According to this principle, the basic judgement of one subject can be applied to another subject or a feature defines something in general. In order to make a syllogism, four elements are needed: the main subject (asl), the subsidiary subject (furu'), the connection (illet) and the result (judgement). Arabic linguists have defined syllogism as the judgement of something similar to a word, usage, or sentence element. Al-Azharī uses this principle to guide readings involving topics such as sound, language, or grammar. Al-Azharī uses ijma'a as evidence, especially to explain the diversity of qira'a. As the examples show, differences in qira'at sometimes do not affect the meaning but can change the emphasis on the text.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(1): 325-336, 2025

Ebû Mansûr Muhammed El-Ezherî'nin Kitâbu Meâni'l-Kıraât Adlı Eserinde Kullandığı Dil İlkeleri (Sema, Kıyas Ve İcma Örneği)

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 14/11/2024

Kabul : 06/01/2025

Anahtar Kelimeler:

Kıraat

dil ilkesi

Sema

Kıyas

İcma

ÖZ

Ezherî'nin "Kitâbū Me'ānī'l-Kirâ'ât" adlı eserinde, dilin doğrudan konuşarlardan alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ilke, dil bilimcilerin dilin yapısını ve işleyişini anlamalarına yardımcı olmaktadır. Ezherî'nin kitabında, dilin doğru aktarımı için altı farklı yöntem belirlemesi dikkat çekmektedir. Ayrıca, kıraat vecihlerinin açıklamalarıyla dilin çeşitliliği ve kıraat imamlarının yorumları da ele alınmaktadır. Bu örnekler, Sema, İcma ve kıyas üzerinden açıklanmıştır. Ayrıca ilk olarak sema ilkesi örnekler üzerinden icmayı delil olarak kullanılmıştır. Böylece sema ilkesinin dil bilimindeki önemi vurgulanmıştır. Ezherî'nin dil bilimsel prensiplerinden diğeri olan "kıyas", dildeki kavramları ve yapıları anlamak için önemlidir. Bu prensibe göre, bir konunun temel hükmü başka bir konuya uygulanabilir. Kıyaslama yapabilmek için asıl konu (asl), yan konu (furu'), bağlantı (illet) ve sonuç (hüküm) gibi dört unsura ihtiyaç vardır. Arap dil bilimcileri kıyasa, bir kelime, kullanım veya cümle ögesi gibi bir şeyin benzerinin hükmünü verme olarak tanımlamışlardır. Ezherî, bu prensibi, ses, dil veya gramer gibi konuları içeren kıraatleri açıklamak için kullanmaktadır. Ezherî, üçüncü olarak dil bilimsel prensiplerden icmayı delil olarak kullanmaktadır. Bu delili özellikle kıraat çeşitliliğini açıklamak için kullanmaktadır. Örneklerde de görüldüğü gibi, kıraat farklılıkları bazen anlamı etkilemez ancak metin üzerindeki vurguyu değiştirebilmektedir.

^a necdetciraci@gmail.com

^b <https://doi.org/0000-0002-2126-6882> orhan.parlak@usak.edu.tr

^c <https://doi.org/0000-0002-3556-926X>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

*Bu makale Dr. Öğretim Üyesi Orhan Parlak danışmanlığında Necdet Çıracı tarafından tamamlanan "Ebû Mansûr Muhammed El-Ezherî'nin Kitâbu Me'ānī'l-Kirâât Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Dil olgusu, insanlık tarihinde önemli bir yer işgal etmiş ve insanlığı var olduğu sürece varlığını sürdürecektir. Dil üzerine yapılan çalışmalar, dilin hem sözlü hem de yazılı dönemlerinin olduğunu ve dilin gramerinin kaydedilmesi gerektiğini belirlemiştir. Konuşulan diller arasında Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi diller bulunurken, Arapça da bu dillerden biridir. Arapça, çoğunlukla sözlü olarak aktarılan bir dildir ve İslam öncesi dönemde yazılı hale gelmiştir. İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'ın Arapça olması, bu dile olan ilgiyi artırmış ve Arap dil bilimcileri, dilin gramerini belirlemek amacıyla erken dönemlerde çalışmalara başlamışlardır.

Arapça dil araştırmaları, dilin gramerini belirlemek için başlatılmış ve nahiv ilmi adı altında birçok çalışma yapılmıştır. Nahiv terimi, ilk dönemlerde sarf, nahiv, delâlet gibi alt disiplinlerin tamamını kapsamaktaydı. Bu makalede ise nahiv terimi genel anlamda kullanılmıştır. Nahiv ilminin tespitinde, klasik eserlerde "Nahiv Usûlü" adı altında belirli bir yöntem izlenmiştir. Bu makalede, nahiv ilminin belirlenmesine katkı sağlayan sema, icmâ, kıyâs ve ıstışâb terimleri incelenecek ve tanıtılacaktır.

Arapça Dil bilgisi Çalışmalarının Tarihi Seyri

İslam öncesi Arap dilinde yapılan çalışmalara ilişkin çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte,¹bu dönemde Arap dilinde ürünlerin genellikle sözlü olarak ortaya çıktığı bilinmektedir.² Bu döneme ait edebi eserler, Arap dilinin gelişimi hakkında önemli ipuçları vermektedir.³ Ayrıca, yeni doğan çocukların şehirlerden alınıp düzgün Arapça öğrenmeleri amacıyla çöldeki yetenekli kabilelerin veya edip ve şairlerin yanına verilmesi, Arap dilinin ilk nüvelerini oluşturan bir faktör olarak göz ardı edilmemelidir.⁴ Ayrıca, Cahiliye dönemi şairlerinin yanı sıra onları aktaran kişilerin varlığı, şiirlerin kaybolmasını önlemiş ve bu eserler, sonraki dönemde dil bilgisi çalışmalarına büyük katkı sağlamıştır.⁵ Bu çabalar, İslam'ın ortaya çıkışı ve yayılmasıyla yeni bir çalışma alanına dönüşmüştür.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren yazılı kayıtların önemsendiği, Kur'an'ın ve hadislerin yazıya dökülmesinden anlaşılmaktadır. Bu durum, daha önce sözlü olan çabalardan yazılı bir forma geçişin ilk işaretleridir.⁶ Kur'an'ın yazılması aynı zamanda Arap dilinin korunması anlamına gelmiştir. Bu bağlamda, Arap dünyasında dil bilgisi çalışmalarının İslam'ın erken dönemlerine kadar dayandırılması mümkündür. Arapça dil bilgisinin oluşumunda ve gelişiminde Kur'an'ın büyük etkisi olduğu söylenebilir.⁷

Hicri 2. ile 4. yüzyıllar arasında yapılan yoğun çalışmalar sonucunda Arapça dil bilgisinin şekillendiği kabul edilmektedir.⁸ Bu çalışmalar, özellikle Basra ve Kûfe şehirlerindeki âlimler tarafından yürütülmüş ve Basra ile Kûfe dil ekolleri adını almıştır.⁹ Bu alandaki ilk sistemli çalışmanın Basra ekolü tarafından başlatıldığı kabul edilirken, Kûfe ekolü genellikle Basra ekolü âlimlerinin öğrencilerinden oluşmaktadır.¹⁰

Basra, Arap Yarımadası'nın kuzeyinde, bugünkü Irak sınırları içinde bulunan bir şehirdir. Bu şehrin diğerlerinden farkı, hatasız Arapça konuşan bedevilerin burada yaşaması ve kültürel etkinliklerin düzenlendiği Mirbed panayırının burada olmasıdır. Bu özellikler, dil bilgisi çalışmalarında Basra ekolüne titizlik kazandırmış ve Arapça dil bilgisi çalışmalarında daha muhafazakâr bir yaklaşım benimsemelerine neden olmuştur.¹¹

Kûfe, Güney Irak'ta kurulmuş ve Arap ve Arap olmayan nüfusun yaşadığı bir şehirdir. Kûfe'deki dil bilgisi çalışmaları, genellikle Basra'dan yaklaşık bir asır sonra başlamıştır ve burada da kendi dil ekolü kurulmuştur. Kûfe'deki dilciler, Arap olmayan unsurların etkisiyle daha esnek bir tutum sergilemişlerdir.¹²

Kûfe ekolünün daha esnek olması, bağımsız bir dil ekolü olma çabası olabileceği gibi, çevrenin karmaşıklığı da etkili olabilir. Sonraki dönemlerde, Bağdat'ta Basra ve Kûfe ekollerini uzlaştırma amacıyla Bağdat dil ekolü oluşmuştur.¹³ Daha sonraki dönemlerde, Endülüs ve Mısır'daki dil bilimcileri, farklı açılardan mevcut dil bilgisi materyallerini ele alarak çeşitli yorumlar yapmışlardır.¹⁴

¹ Furat, Ahmed Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, I, 45.

² Çetin, "Arap" DİA, III, 283; Çetin, Nihat M. Eski Arap Şiiri, Kapı Yay. İstanbul 2011, 22-23.

³ Bakırcı, Selami, Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi* (Başlangıçtan Günümüze) Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 2001, 1.

⁴ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 2.

⁵ Çetin, Eski Arap Şiiri, 23-24; Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 2; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi* I, 65.

⁶ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 2; Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara okulu yayınları, Ankara 2010, 73-75; Çetin, "Arap", DİA, III, 279-303; Aksan, Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, 19; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I* (Cahiliye Dönemi) 36.

⁷ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 2; Çetin, "Arap", DİA, III, 279-303; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I* (Cahiliye Dönemi), 36-37; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, s. 111.

⁸ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, s. 4; Çetin, "Arap", DİA, III, 296; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, I, 242-43; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, s. 76.

⁹ Bakır, Abdülhâlık, "Basra", DİA, V, 111; Kılıç, Hulisi, "Basriyyûn", DİA, İstanbul 1991, V, 117-118; Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 33-43, 45-50; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, 76-77.

¹⁰ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 45; Kılıç, "Basriyyûn", DİA, V, 118.

¹¹ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 242-243; Kılıç, Hulisi, "Basriyyûn", DİA, V, 118-119

¹² Özdemir, Sevim, "Gramer Ekollerinin Doğuşu ve Basra ve Kûfe Ekollerinin Temel Prensipleri", *Nüşa*, yıl: 14, sayı: 39, 2014/II, 51-52

¹³ Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 75; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, I, 43; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, 77; Özyayın, Kerim, "Bağdat" DİA, İstanbul 1991, IV, 440.

¹⁴ Çetin, "Arap", DİA, III, 297; Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri*, 75.

Hicri 2. asırdan 7. asra kadar Arapça dil bilgisi çalışmalarında önemli gelişmeler ve ilerlemeler görülmüştür. Ancak, Hicri 7. asırda Moğol saldırıları ve Bağdat'ın Moğolların eline geçmesi, dil bilgisi çalışmalarında gerilemeye neden olmuştur. Bu dönemde, orijinal eserler yerine açıklamalar, özetler ve ansiklopedik eserler verilmiştir.¹⁵ Dil bilgisi çalışmalarının başlangıçta, sarf, nahiv ve tefsir gibi alanları içeren bir bütün olduğu görülmektedir. Bu durum, el-Ferrâ'nın "Meâni'l-Kur'an" adlı eserinde de gözlemlenebilir.¹⁶

Dil İlkeleri

Dil bilimcilerin; nahiv, sarf ve diğer anlamlarla ilgili dil konularını çıkardıkları ilkeler vardır. Bu ilkeler arasında sema', teşbih, icmâ, kıyas ve zarfların kullanımı vardır. Ezherî de Kur'an'ın dilini açıklarken bu gibi lügavî ilkeleri belirlemiş ve belirli örnekler üzerinden bunları açıklamıştır.

Ezherî'nin Arap Dilinden Yararlandığı İlkeler

Dil bilgisi temel prensipleri, dilin yapılarını, gramerini ve anlamını anlamak ve açıklamak için kullanılan kavramlar ve kurallardır. Bu temel prensipler, dil bilimcilerin dildeki düzeni ve işleyişi daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Dil bilimsel prensipler, dilin nasıl işlediğini ve insanların nasıl iletişim kurduğunu anlamak için temel bir çerçeveye sunar. Dil bilimciler, bu prensipleri kullanarak dillerin yapısını, işleyişini ve evrimini inceleyebilirler.

Lügat âlimleri, dil konularında usullerden türetilmiş meselelere, nahiv, sarf, isticlak ve diğer anlam bağlamlarına dair temel konulara dair usulleri belirlemişlerdir. Bu usuller arasında, sema, kıyas, icmâ ve istishab-ı hal gibi temel prensipler bulunmaktadır. Bu kuralları sırasıyla aşağıda açıklamaya çalışacağız.

Sema

Dil bilimde, "سَمَاعٌ" (Sema) terimi, dilin ve dil öğelerinin doğrudan konuşanlardan alınması anlamına gelir.¹⁷ Bu, dilin kaynağına ve özüne dair önemli bir ilkedir. Bu ilkeye

göre, dili inceleyenler, o dili konuşanlardan doğrudan alınan verilere dayanmalıdır.

Daha çok özel bir tanım olarak, "سَمَاعٌ" (Sema) veya "السَّمَاعُ" (es-Sema) terimi, dil bilimde dili ve gramerini anlamak ve açıklamak için dilin doğal konuşulan formundan verilerin toplanmasını ifade eder. Bu, dil bilimcilerin dilin doğru ve etkili bir şekilde nasıl kullanıldığını anlamalarına yardımcı olur.¹⁸

Dil bilimde Sema ilkesi, dilin nasıl işlediğini ve insanların nasıl iletişim kurduğunu anlamak için önemlidir. Dilin ses yapısı, sözcüklerin yapısı ve anlamı gibi çeşitli dil bilimsel öğeler, Sema ilkesi aracılığıyla incelenir ve anlaşılır. Bu ilke, dil bilimcilerin dilin yapısını ve işleyişini anlamak için kullandığı temel bir prensiptir.¹⁹

Kitâbü Me'âni'l-Kırâ'ât adlı kitap, İslam âlimi el-Ezherî tarafından yazılmış ve Kur'an okuma kuralları hakkındaki konuları ele almaktadır. Kitapta, el-Ezherî'nin bizzat Bedevilerden bilgi toplamak veya onlardan duymak için çöle gitmiş olduğunu kesin bir şekilde gösteren ifadeler yer almamaktadır. Bunun yerine, bu bilgileri temel olarak mevcut bilgisine ve diğer kaynaklara dayalı olarak derlemiş olması muhtemeldir.²⁰

Ezherî'nin Me'âni'l-Kırâ'âtte kullandığı rivayetler ve isnatlar, güvenilir ve uzman kişilere dayandığı gibi, Arap dilinde otorite Sivebeyh, Ahfeş ve Ebu Amr gibi âlimler tarafından da onaylanmıştır. Bu kişilerin hepsi, Arap dilinin bilgisine ve kullanımına sahip güvenilir kişiler olarak tanınmışlardır. Ezherî, hocalarından ve diğer âlimlerden aldığı bilgilere dayanarak kitabını yazmıştır.

İbnü'l-Enbârî (577 H) sema prensibine "النقل" (nakil) adını vermiş ve bunu "Çoğunluktan azlığa kadar olan konuşmanın sağlam nakliyle aktarılma, özgün Arapça konuşma" olarak tanımlamıştır. Sonra, es-Suyûtî onu "Fasih bir zatın konuşmasıyla ilgili, Allah'ın kelamı olan Kur'an, Peygamber'in sözleri ve onun zamanında Arapların sözleri dâhil olmak üzere, güvenilir şekilde nakledilen konuşma" olarak açıklamıştır. Yahya eş-Şavî (1096 H) ise onu "Allah'ın, peygamberinin ve Arapların konuşmalarını içeren konuşma, düzgünlüğüyle anlaşıldığında kabul gören" olarak tanımlamıştır.²¹

¹⁵ Gürkan, Nejdet, *Moğollar/Memlûklüler Dönemi Arap Edebiyatı*, (Basılmamış doktora tezi), Isparta 2000, 21-25; Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, 78.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan, Kıyasettin, *el-Ferrâ'nın "Meâni'l-Kur'an" Adlı Eserinin Dil Bilim Açısından İncelenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014.

¹⁷ Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Aḥmed el-Maḳdisî Mer'î el-Kermî, *Delîlu't-Tâlibîn li-Kelâmi'l-Nahviyyîn* (Kûveyt: y.y., 1430/2009), 81.

¹⁸ İmru'u'l-Kays b. Hucr b. el-Hâriş el-Kindî İmru'u'l-Kays, *Dîvânu İmri'i'l-Kays*, thk. 'Abdurrahmân el-Muşṭavî (Beyrut: y.y., 1425/2004), 1/12; Ebû 'Amr Ṭarafe b. el-'Abd bel-Bekrî Ṭarafe b. el-'Abd, *Dîvânu Ṭarafe b. el-'Abd*, thk. thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 23; Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhidî el-Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Maḥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 1/348,2/16,2/279,4/330.

¹⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Baḡdâdî İbrâhîm el-Ḥarbî, *Ḡarîbu'l-Ḥadîs*, thk. Suleymân İbrahim Muḥammed el-Âyid (Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, 1405), 1/165,1/264,1/580.

²⁰ Ebu'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Huseyn el-Baḡdâdî el-'Ukberî, *Mesâilu Hilâfiyye fi'n-Nahv*, thk. Muḥammed Ḥayr el-Ḥelvânî (Beyrut: y.y., 1412/1992), 47; Ebu'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Huseyn el-Baḡdâdî el-'Ukberî, *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ'i ve'l-'I'râb*, thk. Dr. 'Abdu'l-Îlâh en-Nebhân (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1416/1995), 36; Muḥammed b. 'Abdullâh b. el-'Abbâs Ebû el-Ḥasen İbnu'l-Varrâk, *İlelu'n-Nahv*, thk. Maḥmûd Câsim Muḥammed ed-Dervîş (Riyad: y.y., 1420/1999), 41; Muḥammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelûsî Ebû Ḥayyân, *İrtişâfu'd-Darb min Lisâni'l-'Arab*, thk. Receb 'Osmân Muḥammed (Kahire: y.y., 1418/1998), 47.

²¹ Ebû'l-Berakât 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. 'Ubeydillâh el-Enşârî Kemâluddîn Ebû'l-Berakât el-Enbârî, *el-İnşâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (b.y.: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1424/2003), 81; Ebû'l-Faḡl Celâluddîn 'Abdurrahmân b.

Bazı araştırmacılar, sema ile rivayet arasında bir ayırım yapmışlardır. Sema, “Dil materyalinin konuşanlardan doğrudan alınması” anlamına gelir. Diğeri ise, “Rivayet eden ve işiten arasına başka bir rivayetçi veya yazılı bir eser girmesi ve bunu o kimseden ya da kitaptan nakletmesi durumunda, bu rivayet olarak kabul edilir.” Semada bizzat kulakları ile bilgiyi nakledenin işitmesi gerekirken rivayette ise bizzat kişiden nakletse de kitap vb. materyallerden aktarılabilir. İkisi arasındaki ayırım bu şekilde tarif edilmektedir.²²

Müellifin kitabında, az da olsa, çöle çıkıp Araplarla buluştuğuna dair kesin ve açık işaretler bulunmamaktadır. Sadece, Arap dilini bu şekilde duymuş olabileceğini düşündürebilecek bazı basit işaretler vardır. Örneğin, “Bir bedevî bana şu şiiri söyledi” veya “Arapların şu şekilde dediğini duydum” gibi ifadeler kullanması bu duruma delil olabilir.²³

Müellifin kitabındaki rivayetlerine gelince, güvenilir ve uzman Arapça bilgileri olan âlimlerden aktarmıştır. Ezherî’nin zikrettiği âlimler, dilin doğruluğunu, açıklığını ve Arapça bilimlerindeki hâkimiyetlerini zaman içinde kanıtlamışlardır. Bu âlimler arasında, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, Ebû Hâtim, Yûnus, el-Ferra, Ebû Zeyd el-Ensârî, Mucâhid ve İbnü’s-Sikkât gibi isimler bulunmaktadır. Ezherî, bu âlimlerden duyduğu bilgileri, dil bilimcilerin belirlediği altı farklı yol üzerinden aktarmıştır. Bu yollar önem sırasına göre şu şekilde sıralanmaktadır:²⁴

1. Şeyhin²⁵ ya da Arap’ın Lafzını Duyarak: Bu, dil materyalini konuşanlardan doğrudan duymaktır.²⁶

2. Şeyhin Okuması²⁷: Bir kıraat üstadının veya şeyhin Kur’an tilaveti yapmasını ifade eder.²⁸

Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Süyûtî, *el-İktirâh fî Uṣûli’n-Nahv*, thk. ‘Abdulhakîm ‘Aṭiyye (Dimaşk: y.y., 1427/2006), 36; Metin Yurdagür, “Sem’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009); Semih Ceyhan, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

²² Ali Ebû’l-Mekârim, *Uṣûlû’t-tefkîrî’n-nahvî* (Kahire: daru ğarib, 2007), 21.

²³ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Me’ânî’l-Kırâ’ât* (Suudi Arabistan: Câmî’atu’l-Melik Su’ûd, 1412/1991), 56, 103.

²⁴ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Süyûtî, *ed-Dibâc ‘alâ Şahîh Muslim b. el-Haccâc*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî (Suudi Arabistan: Dâru İbn ‘Affân, 1416/1996), 1/144-167; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Süyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât fî Tabakâtî’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû’l-Faḍl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, ts.), 91, 92.

²⁵ Çeşitli ilim dallarında otorite kabul edilmiş âlimlere şeyh denir. Burada Arap dilinde otorite kabul edilmiş bir zat anlamında kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. TDV “şeyh” maddesi Casim Avcı 39/ 49

²⁶ Tefvîk Rüşti Topuzoğlu, “Kıraat ve Semâ Kaydı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002); Ceyhan, “Semâ”; Abdullah Aydın, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

²⁷ Kıraat ilmi açısından, şeyhin okuyuşu, belirli bir kıraat imamının (örneğin, Hafs, Verş, Kalun kıraatleri gibi)

3. Başkasının Okuma Yaparken Şeyhin Dinlemesi: Şeyh, başka bir kişiyi okuma yaparken dinler.²⁹

4. İcâzet: Bu, şeyhin talebeye öğretme ve rivayet etme izni vermesidir.³⁰

5. Kitâbet: Bilgiyi iletmek için yazılı olarak bir eser bırakmak.³¹

6. Vicade: Hadis terimi olarak “bir râvinin bizzat ulaşmadığı yahut ulaşmış olsa da kendisinden hadis semâ etmediği, ayrıca icâzet vb. yetkiler de almadığı bir hocanın hattıyla yazılmış hadislerin kaydedildiği metinleri bulması veya bunları satın alma gibi yollarla elde etmesi” demektir. Arap dilcileri açısından vicade; Arap diliyle ilgili bilgileri sema etmediği, ulaşmadığı ve icâzet almadığı bir hocanın bilgileri kaydettiği eseri bulması demektir. Ayrıca bir müellifin bu alanla ilgili diğer âlimler hakkında bilgi sahibi olma ve müzakere yeteneği anlamına gelmektedir.³²

Müellif kıraatle ve Arapça ile ilgili verdiği bilgileri aktarırken bu metotlarla aktarmıştır. Dilcilerin bu bilgileri aktarırken kullandıkları kelimeleri şu şekildedir;

a) “أَمَلِي عَلَى أَمَلٍ عَلَى فُلَانٍ” “Bana bu rivayeti yazdırdı” ya da “falanca bana bu rivayeti yazdırdı”

b) “سَمِعْتُ” “ondan şu şekilde duydum” ya da “rivayeti ondan işittim”

c) “حَدَّثَنِي أَوْ حَدَّثْتُ” “bana şu rivayeti bildirdi” veya “bize şu rivayeti bildirdi”

d) “أَخْبَرَنِي أَوْ أَخْبَرْتُ” “bana şu haber verdi” veya “bize şu haber verdi”

e) “قَالَ لِي فُلَانٌ أَوْ قَالَ فُلَانٌ” “falan kimse bana dedi” veya “falan kimse dedi”

f) “أَنشَدْنَا أَوْ أُنْشَدْنِي” “bize şiir okudu” veya “bana şiir okudu”³³

rivayetini ya da kıraat vecihlerinden birini içerebilir.

Dinleyenler, şeyhin sesli olarak gerçekleştirdiği bu okumadan kıraat vecihlerinin farklılıklarını öğrenir; harflerin çıkarılış noktaları (mahreçler), harflerin sıfatları, medd (uzatma) ve idgam (birleştirme) gibi tecvid kuralları da bu tilavet esnasında gösterilir. Bu okumayı dinleyenler, bu farklı okuyuş şekillerini öğrenir ve hatalardan kaçınarak doğru kıraatle tilavet etmeye çalışır. Bu nedenle, şeyhin kıraati, hem dinleyenlerin Kur’an’ı doğru okuyabilmesini sağlamak hem de kıraat ilminde derinleşmeleri için bir eğitim niteliğindedir.

²⁸ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Süyûtî, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luğa ve Envâ’ihâ*, thk. Fuâd ‘Alî Mansûr (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1418/1998), 144-155.

²⁹ Süyûtî, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luğa ve Envâ’ihâ*, 144-155; Ceyhan, “Semâ”.

³⁰ Mehmet Ali Sarı, “İcâzet (Kıraat)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000); Cemil Akpınar, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

³¹ Ahmet Yücel, “Kitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

³² Halit Özkan, “Vicâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

³³ ‘Ebû ‘Amr Taḳıyyüddîn ‘Osmân b. ‘Abdurrahmân İbnü’s-Şalâh, *‘Ulûmü’l-hadîs = Muḳaddimetü İbni’s-Şalâh*, thk. Nûreddîn ‘İtr (Dimaşk; Beyrut: Dâru’l-Fikr; Dâru’l-Fikri’l-Mu’âşır, 1406/1986), 20-25; Ebû’l-Fidâ’ İsmâil b. ‘Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *İhtîşârü*

Müellifin eserinde, yukarıda maddeler halinde verdiğimiz ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler, dil bilimcilerin şeyhlerden öğrenme ve bilgi aktarımı sırasındaki çeşitli düzeylerini belirlemede kullandıkları en önemli kavramlardan bazılarıdır.

Ezherî'nin Kitâbu Meâni'l-Kırââtta yer alan metinlerinde, sema prensibine dayanarak açıkladığı birçok kıraat vecihleri vardır. Bu vecihlerden sadece bir kaçını açıklayarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağız. Bu örnekler sırasıyla şöyledir;

Örnek 1:

Müellif, Fatiha suresindeki "الصِّرَاطُ" (sırat) kelimesinin okunuşunu şu şekilde ele almaktadır. Ayette geçen "اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ" "Bizi dosdoğru yola ilet"³⁴ ifadesinde, "الصِّرَاطُ" kelimesini İbn Kesîr'in râvisi olan el-Bezzî "sad" şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamlarının çoğunluğu da bu kelimenin "صاد" harfiyle okunacağını ifade etmektedirler. Ezherî de bu okuyuş vechini tercih etmiştir. Ebu Hâtim, Ebu Bekir Osman'dan naklettiği bilgide "صاد" "çoğunluğun kıraati" "قراءة العامة بالصاد، وعليها المصاحف" (sad) şeklindedir ve Kur'an Mushaflarına bu şekilde yazılmıştır.³⁵ Ancak Kufe kıraat imamı Hamza bu kelimedeki "الصاد" (sad) harfini "زاي" (ze)'ye isim ederek okumuştur. Diğer bir okuyuşa göre ise, Yakub el-Hadramî ve İbn Kesîr'in râvisi olan Kunbül "الصِّرَاطُ" kelimesindeki "صاد" (sad) harfini "سين" (sin) şeklinde okumayı tercih etmiştir.³⁵

Ezherî, bu ayette bulunan kıraat farklılıklarını Arapların kelimada mevcut olduğunu ve bu şekilde kullanıldığını zikretmiştir. Kıraatler ilk dönemden diğer tabakaya aktarılırken sema yoluyla aktarılmıştır.

Örnek 2:

Kitâbu Meâni'l-Kırâât'te, Nafi'nin "وَرَيْتَا" kelimesindeki okuyuş vechine dair bir örnek bulunmaktadır. Ayette kelime, "وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِّنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ" "أَتَأْتُونَ" "Oysa onlardan önce de daha varlıklı ve daha gösterişli olan nice nesiller helâk ettik."³⁶ şeklindedir. Nafi ve râvisi Kalun, İbn Âmir ve İbn Zekvân bu ayetin ortasındaki hemzeyi hazf ederek "وَرَيْتَا" şeklinde

okumuşlardır. Ancak Nafi'nin bu kelimedeki başka bir kıraat vechi bulunmaktadır. Nafi'nin râvisi olan Verş, İbn Âmir'in râvisi Hişam ve geri kalan diğer kıraat imamları bu vechi hemzeli olarak "وَرَيْتَا" şeklinde okumuştur. İmamların okuyuş vechlerinde kelime "görünüş olarak yani gösteriş" anlamında kullanılmıştır. Müellif bu konuda şunları söylemektedir: "Munzerî, İbnü'l-Yezîdî en-Nahvî'den o da Ebû Zeyd'den naklettiği bir bilgide şunları ifade etmiştir; "الرَّيْ: الزينة، من رأيت" yani "الرَّيْ: ziynet, süs, gördüğün şey" demektir."³⁷

Örnek 3:

Ezherî Meâni'l-Kırââtta, bizi farklı ağızlardaki ses sorunları ile ilgili başka bir meseleyle karşı karşıya bırakır, bu da lehçelerin çeşitliliği ile ilgilidir. Bu, hareke ve sükûn (cezm) ile ilgili bir mesele olup, bunun örneği Allah'ın şan ve yüceliğiyle ifade ettiği şu ayetteki kıraattir;

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾

"Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı verdik. Ondan sonra da ardarda peygamberler gönderdik. Meryem Oğlu İsâ'ya da açık kanıtlar verdik ve onu Rûhulkudûs ile destekledik. Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklendiniz, kimini yalanladınız, kimini de öldürdünüz, doğru değil mi?"³⁸

Müellif "وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ" "ve onu Ruhulkudûs ile destekledik" ayetinde geçen "الْقُدُسُ" kelimesine sema delilinden misal getirmiştir. İbn Kesîr bu kelimeyi Kur'an'ın tamamında, "dal" "دال" harfini sükunlu olarak okumuştur. Diğer kıraat imamları ise "القُدُسُ" "dal" harfini dammeli olarak okumuşlardır.³⁹ Müellif bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

وفيه لغتان: قُدُسٌ وقُدُسٌ، والتخفيف والتثقيب جانزان

"Bu kelimenin okunuşuna dair, iki lügat vardır: "قُدُسٌ" ve "قُدُسٌ". Hafifletme (okuyuşta dilin zorlanmadan telaffuzu) ve ağırlaştırma (telaffuzun biraz zorlaşması yani damme de dudakların ön tarafa meyilemesi okuyuşu ağırlaştırır) her ikisi de mümkündür.⁴⁰ Müellif daha sonra

³⁴ Ulûmi'l-Hadîs, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: y.y., ts.), 45-40.

³⁵ Fatiha Suresi 1/6

³⁶ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. 'Abdu'l-Ğanî ed-Dimyâtî, 'Şihâbu'd-Dîn eş-Şehîr bi'l-Bennâi el-Bennâ', İthâfu Fuḍalâi'l-Beşer fi'l-Kırâ'âti'l-Erbe'ate 'Aşer, thk. Enes Mihre (Beyrut: y.y., 1427/2006), 1/123; Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ İbn Mücâhid, Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1972), 105,106; Mekki b. Ebî Tâlip, Kitâbü't-tebsıra fi'l-kırâ'âti's-seb', thk. Muhammed Gavs en-Nedvî (Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1982), 55; Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, et-Teyisr fi'l-Kırâ'âti's-Seb', ed. Halef Mahmûd Sâlim (Hâil: y.y., 1436), 18; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr, ed. Muhammed Temîm ez-Zağbî (Cidde: y.y., 1414), 1/171,172.

³⁷ Meryem Suresi 19/74

³⁸ İbn Mücâhid, Kitâbü's-seb'a, 411,412; Mekki b. Ebî Tâlip, Kitâbü't-tebsıra, 256; Dâni, et-Teyisr fi'l-Kırâ'âti's-Seb', 149; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr, ed.

Muhammed Temîm ez-Zağbî (Cidde: y.y., 1414), 1/394; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Me'âni'l-Kırâ'ât (Suudi Arabistan: Câmî'atu'l-Melik Su'ûd, 1412/1991), 286; Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele İbn Zencele, Huccetu'l-Kırâ'ât (b.y.: y.y., ts.), 447; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1407), 16/645; Ebû Muhammed İbn Atıyye, el-Muharreru'l-veciz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1239; Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 21/561.

³⁹ Bakara 2/87

⁴⁰ İbn Mücâhid, Kitâbü's-seb'a, 164; Mekki b. Ebî Tâlip, Kitâbü't-tebsıra, 151; Dâni, et-Teyisr fi'l-Kırâ'âti's-Seb', 74; İbnü'l-Cezerî, Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr, 1414, 2/216.

⁴¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, Tehzîbu'l-Luğa, thk. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 8/303-306;9/291; Hâil b. Ahmed, Kitâbu'l-'Ayn, 5/73.

bir Arap (bedevi) şairinden şu şekilde işittiğini ifade etmiştir;”

لَا نَوْمَ حَتَّى تَهْبِطِي أَرْضَ الْعُدُسِ
وَتَشْرَبِي مِنْ خَيْرِ مَاءِ بَقْدُسٍ

“Udus bölgesine(diyarına) inene ve Kudüs’ün en güzel suyundan içene kadar uyku yok.”⁴¹ Şair burada telaffuzu zor olan veçhi(aynı kelimedeki iki harf damme şeklinde üst üste gelmesi) tercih etmektedir. Müellifimiz yukarıda zikredilen kıraat vecihlerinden herhangi birini tercih etmemiştir. Arapların şairlerinden delil getirerek konunun daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Sîvebeyh, bu konuda kendi el-Kitap adlı eserinde bağımsız bir bölüm oluşturarak ona bunun için kendi kitabında “Hafifletilmiş(cezimli) Olarak Kullanılan ve Temelde Harekeli Olan Kelimeler” olarak adlandırdığı bağımsız bir bölüm oluşturmuştur. Aynı zamanda, İbn Kuteybe (H.276) de hareke ve iskân olgusuna dair şu dil kuralını koyarak konuyu ele almıştır: “Eğer aynı kelimedeki iki harf damme şeklinde üst üste gelirse, bunu hafifletebileceğini ifade etmiştir. Örneğin: belirttiği kurala göre, aynı kelimedeki gelen harfler üzerinde iki damme (ضمة) üst üste geldiğinde, “رُسُلٍ” kelimesini “رُسُلٍ” şeklinde dammeli olanı hafifleterek okunabileceğini ifade etmiştir. Aynı kural “كُتِبَ” ve “كُتِبَ” gibi kelimelerde de mevcuttur.⁴²

Müellif, bu örneklerle Arap dilindeki farklı ağız ve okuma pratiklerini ortaya koymaktadır. Arapça’da lehçe farklılıkları, kelimenin telaffuzunda ve okumasında çeşitliliklere neden olabilir. Dil biliminde, Sema terimi, dilin ve dil öğelerinin doğrudan konuşanlardan alınması anlamına geldiğinden biz burada bazı örnekler vererek konuyu açıklamaya çalıştık.

Kıyas

Nahivcilerin açıklamasına göre kıyas, temeli olan bir şeyin furuuna taşınması, asıl hükmünün furûuna uygulanmasıdır. Kıyas ya temelin hükmünün furûya uygulanmasıdır ya da bir furûun asla eklenmesi, bir şeyi bir şeyle genellemedir. Her kıyasta dört şeyin bulunması gerekir: asl, furu’, illet ve hüküm.⁴³

Arap dil âlimleri kıyası, “aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik, sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine ...) benzerinin hükmünü vermek” manasında kullanmışlardır.⁴⁴

Ezherî’nin dikkatini çeken dil bilimsel prensiplerden biri olan “قياس (kıyas)”, onun kitabının içinde önemli bir yer bulmuştur. Müellif, bu prensibi, ses, dil veya gramer gibi konuları içeren okumaları yönlendirmek için kullanmaktadır. Şimdi örnekler vererek kıyas konusunu daha anlaşılır hale getirebiliriz.

Örnek 1:

Müellif Meâni’l-Kırââtta kıyasa örnek olarak Nahl sûresi 27. ayete dikkat çekmektedir. Ayrıca bu örnekte kıyasta yapılan hatayı açıkça ifade etmektedir. Yüce Allah’ın şu ayetinde;

﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَّاءِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾

“Sonra kıyamet gününde Allah onları rezil eder ve der ki: “Uğruna mücadele ettiğiniz ortaklarım hani nerede?” Kendilerine ilim verilmiş olanlar, “Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!” derler.”⁴⁵

Ezherî, “شُرَكَّائِي” (ortaklarım) kelimesinin kıyasla böyle okunmasının hatalı olduğunu ifade etmiştir.

﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَّائِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ﴾

“Sonra kıyamet günü, Allah onları rezil eder ve der ki: ‘Hani nerede Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz, uğruna birbirinize karşı düşmanlık ettiğiniz (putlar veya varlıklar)?’”

Ayette geçen kelimeyi İbn Kesîr’in ravisi el-Bezzî “شُرَكَّائِي” şeklinde okumuştur. Burada “كَا” harfini açık bırakarak (yani uzatarak) ve hemze harfini hafz ederek okumuştur. Bu kıraati de “هَدَايَ” kelimesine benzemesi sebebiyle kasr şeklinde bir kıyas yapmaktadır. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi hemzeli olarak okumaktadır.⁴⁶ Bu okuyuş şeklini Müellif;

قال الأزهرى مُبْدِئاً مَوْقِفَهُ مِنْ قِيَاسِ سَمَاءَ (وَهُمَا): ((الْقِرَاءَةُ بِالْمَدِّ، وَمَا رَوَى الْبَزْزِيُّ مِنَ الْقَصْرِ فَهُوَ وَهْمٌ لَأَنَّ الشُّرَكَاءَ مَمْدُودٌ، وَالْعَصَا وَالْهَدْيَ مَقْصُورَانِ، وَلَيْسَتْ سِوَاةً

“Ezherî Vehm adını verdiği kıyasla ilgili değerlendirmesini şöyle yapmaktadır: Kıraat medlidir. İbn Kesîr’in ravisi Bezzî kasr şeklinde rivayette bulunmamıştır. Bu şekildeki kıraat hatalıdır. Çünkü memdud isimle maksur isim birbirinden farklı isimlerdir. Arap dilinde kelimenin sonunda yer alan ve öncesinde fetha olan elife “maksûr elif”, bu harfle sona eren isim ve sıfatlara da “maksûr isimler” denilmektedir. Maksûr “elif” “ya” “uzatan elif” ya da “önü fetha olan yâ” şeklinde yazılır. Maksûr elifin bazen uzun elif, bazen de “yâ” şeklinde yazılması belli kurallara bağlıdır. Kelime sonundaki elif-hemzeye (ء) “memdûd elif”, böyle isim ve sıfatlara da “memdûd isimler” denir. الشُّرَكَاء kelimesi bu şekilde okunduğunda memdud isimdir. “شُرَكَّائِي” şeklindeki kıraat vechinde ise maksur isim olarak okunur. Müellif bu kelimenin memdud isim olduğundan bu kıraat vechinin hatalı olduğunu belirtmiştir. العصا الهدى kelimelerine benzetilerek yapılan kıyas uygun değildir.”⁴⁷

Müellif buradaki okuyuşun sahih olmadığını delilleriyle beraber açıklamıştır. Zaten Bezzî bu okuyuşu kabul etse de diğer kurrallar bu okuyuş vechini eserlerine almışlar ve hatalı olduğunu ifade etmişlerdir. Bezzî’nin bu

⁴¹ Ebû’l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî ‘İbn Manzûr, *Lisân’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 6/169.

⁴² Ezherî, *Me‘âni’l-Kırâ‘ât*; Ebû Zur‘a ‘Abdurrahman b. Muḥammed b. Zencele İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ‘ât* (b.y.: y.y., ts.), 85; Ebû ‘Abdillâh Faḥrûddîn Muḥammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ġayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1420), 3/596.

⁴³ Süyûtî, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luġa ve Envâ’ihâ*, 93.

⁴⁴ Zülfikar Tüccar, “Kıyas (Arap Dili)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

⁴⁵ Nahl Suresi 16/27

⁴⁶ Aḥmed b. Mûsâ b. el-‘Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Baġdâdî İbn Mucâhid, *Kitâbu’s-Seb‘a fî’l-Kırâ‘ât*, thk. Şevkî Ḍayf (Mısır: y.y., 1400), 371; Mekki b. Ebî Tâlip, *Kitâbü’t-tebsira*, 241; Dâni, *et-Teyisr fî’l-Kırâ‘âtî’s-Seb‘*, 137; İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetu’n-Neşr fî’l-Kırâ‘âtî’l-‘Aşr*, 1414, 2/303.

⁴⁷ Ezherî, *Me‘âni’l-Kırâ‘ât*, 246; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/36; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. ‘Amr ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî Sina‘ati’l-İ‘râb*, ed. ‘Alî bû-Mulahham (Beyrut: y.y., 1993), 217.

okuyuş veçhini Cezerî, Danî ve Şâtibî gibi kıraat âlimleri mütevatır rivayetler arasında yer vermemiştir.

الداني في التيسير من ان له ترك الهمز يخلف عنه ضعيف لا يقرأ به

Ed-Danî (ö. 444 H.) et-Teysir’de, hemzeyi terk ederek okumaya muhalefet etmiş ve bunun zayıf bir rivayet olduğunu, bu şekilde okunmaması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁸

أشار الشاطبي الى ضعفه بقوله: هلل

Eş-Şatibi, şu sözle bu okuyuşun zayıflığına dikkat çekmiştir. Çok şiddetli bir şekilde eleştirmiştir.⁴⁹

وقال المحقق ابن الجزري (ت833هـ): والحق أن هذه الرواية لم تثبت عن البري من طريق التيسير والشاطبية ولا من طريق كتابنا-أي النشر- وهو وجه ذكره الداني حكاية لا دراية

“İbnü’l-Cezerî (ö. 833 H.), burada el-Bezzi’nin kıraatıyla ilgili bir rivayetin güvenilir olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, İbnü’l-Cezerî, el-Bezzi tarafından aktarılan bu rivayetin “et-Teysir” ve “eş-Şatibiyye” gibi temel kıraat kaynaklarından gelmediğini ve kendi eseri “en-Neşr”de de böyle bir rivayetin geçmediğini açıkça belirtmiştir.⁵⁰ Burada, İbnü’l-Cezerî’nin vurgulamak istediği husus, el-Bezzi kıraatı hakkındaki bu rivayetin güvenilirliğinin zayıf olduğudur. Bu görüşüyle İbnü’l-Cezerî, bu rivayetin ilimle değil, sadece bir aktarma veya hikâye şeklinde zikredildiğini dile getirmektedir. ed-Dânî’nin bu rivayeti herhangi bir tahlile tabi tutmadan yalnızca bir nakil olarak ele alması da bu durumu desteklemektedir.

Örnek 2:

Ezherî’nin kıyaslama örneklerinden biri de kelimenin yapısındaki hareketlerin değişimine dayalı olarak bazı lehçelere göre okuyuştur. Allah’ın şu ayetinde;

﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾

“Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanır. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır, için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.”⁵¹

Ayette geçen “يَحْسَبُهُمُ” kelimenin okunuş veçhine dair bir kıyastır. Ayete göre bu kelime geniş ve gelecek zamanı ifade eden bir fiildir. İbn Âmir, Hamza ve Âsım “يَحْسَبُهُمُ” ifadesindeki “س”(sin) harfini fethalı olarak, diğerleri ise “س”(sin) harfini kesra ile okudular.⁵²

قال الأزهري: ((هما لغتان معروفتان عن العرب، على (فَعَلَ يَفْعُلُ) حَسِبَ يَحْسِبُ، والكسر لغة أهل الحجاز، والفتح لغة تميم، وحسب يَحْسِبُ، جاء نادراً، ومثله من باب السالم: نعم ينعم، وزاد بعضهم يئس يئيس ويئاس

Ezherî şöyle dedi: Bu, Araplar arasında bilinen iki lehçedir. (فَعَلَ يَفْعُلُ) babından olan “حَسِبَ يَحْسِبُ” kesralı olarak okunan fiil, Hicaz lehçesine aittir, fethalı olarak okunan fiil, Hicaz lehçesine aittir, fethalı olarak okunan fiil, Hicaz lehçesine aittir. “حَسِبَ يَحْسِبُ” şeklindeki kıraat ise Temim lehçesine aittir. “حَسِبَ يَحْسِبُ” şeklindeki Hicaz lehçesi Arap dilinde nadiren kullanılır. Örneği: “نعم ينعم” şeklinde gelmesidir. Arap dillerinin bazıları ise “يئس يئيس ويئاس” şeklinde mazi fiilin müzarisinin kesra veya fethalı olarak gelebileceğini ifade etmişlerdir (فَعَلَ يَفْعُلُ): حَسِبَ يَحْسِبُ babından gelen fiildir. Hicaz lehçesinde kesreli olarak “zannetmek, tahmin etmek” anlamına gelmektedir. Temim lehçesinde حَسِبَ يَحْسِبُ (fethalı olarak) “zannetmek, tahmin etmek” anlamında kullanılır. Bu lehçede fiilin kullanımı, bir şeyi doğru kabul etme veya olacağına inanma anlamını taşır ancak Hicaz lehçesindeki kadar kesin bir anlam vurgusu içermez. Temim lehçesindeki kullanım daha esnek bir yapıya sahiptir ve bu fiilin anlamında gerçekleşmesi kesin olmayan bir tahmin ya da değerlendirme anlamını ön planda tutmaktadır.⁵³

Mekki b. Ebî Talib, durumu açıklamak için aşağıdaki sözüyle, fiildeki “sin” harfinin fethalı olarak okunması gerektiğini ifade etmektedir.

والفتح أقوى في الأصول، لأن (فَعَلَ) في الماضي إنما يأتي مستقبلاً على (يَفْعُلُ) بالفتح في الأكثر، والكسر فيه لغة شذت عن القياس

“Mekki b. Ebî Talib el-Keşf adlı eserinde, fiilin muzarisini fethalı okumanın daha kuvvetli olduğunu ifade etmiştir. Çünkü fiilin فَعَلَ babı geçmiş zamanda geldiğinde muzarisinin çoğunlukla fethalı olarak (يَفْعُلُ) şeklinde olduğunu zikretmektedir. Kıyasa göre ise kesralı olarak okunması lügatte şazdır.”

Sivebeyh, kesralı olarak okunması ile ilgili el-Kitab adlı eserinde bu şekilde gelen dört fiilin mevcut olduğunu ifade etmiştir. İbn Hâleveyh Sivebeyh gibi فَعَلَ يَفْعُلُ “حَسِبَ يَحْسِبُ”, “نعم ينعم”, “يئس يئيس” fiilleri örnek olarak vermiştir. Müellif Arap dil âlimlerinin sözlerinden delil getirerek bu iki kıraat veçhine kıyas etmiştir. Bu kıyas sonucu ise iki kullanımında mevcut olduğu ve Araplar arasında kullanıldığını böylece ortaya koymaktadır.⁵⁴

Örnek 3:

﴿فَمَكَتْ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجَنَّكَ مِنْ سَيِّئٍ بَنِيَّ يَقِينٍ﴾

“Çok geçmeden hüdühüd gelip dedi ki: “Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe’ halkından sana kesin bir bilgi getirdim.”⁵⁵

Ayette geçen فَمَكَتْ kelimesi yukarıda verdiğimiz kıyasa bir başka örnektir. Bu ayette geçen فَمَكَتْ kelimesini kıraat imamlarından Âsım “kâf” harfini fethalı olarak okumuştur. Bu rivayeti Âsım Ebu Amr’dan rivayet eden Ca’fî’den almıştır. Diğer kıraat imamları ise “kâf” harfini dammeli

⁴⁸ Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kirâ’âti’l-‘aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbağ (Beyrut: Dâru’l- Kütübî’l-İlmiyye, 2009), 2/303; Ebü’l-Hayr Şemsüddin b. el-Cezerî Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Ğayetu’n-Nihâye fi Tabakâti’l-Kurrâ* (Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351), 270; Abdulfettah Pâlûvî, *Zübdetü’l- İrfân* (İstanbul: el-Mektebetu’l-Hanîfiyye, ts.), 178.

⁴⁹ İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetu’n-Neşr fi’l-Kirâ’âti’l-‘aşr*, 1414, 2/303; Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, 246.

⁵⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/303.

⁵¹ Bakara Suresi 2/273

⁵² Mekki b. Ebî Tâlip, *Kitâbü’t-tebsıra*, 165; Dâni, *et-Teysir fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’*, 84; İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetu’n-Neşr fi’l-Kirâ’âti’l-‘aşr*, 1414, 2/236.

⁵³ Ezherî, *Me’âni’l-Kirâ’ât*, 89; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/318; Ebü Bîşr ‘Amr b. ‘Osman b. Kanber el-Hârişî Siveveyh, *el-Kitâb*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1408/1988), 4/38,39.

⁵⁴ Ebü Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *Müşkilü’l-râbi’l-Kur’ân*, thk. Hâtım Şâlih eđ-Damin (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1405/1984), 175.

⁵⁵ Neml Suresi ,27/22

olarak okumuştur. Müellifimiz bu kıraat vecihleri ile ilgili görüşünü şu sözlerle ifade etmektedir.⁵⁶

قال الأزهری: هما لغتان: مَكَّ و مَكَّ. وضم الكاف أكثر في كلام العرب، وكان أبو حاتم يختار النصب، لأنه قياس العربية، ألا ترى أنه يقال: فهو مَكَّ ولا يقال: مَكَّ

Ezherî, burada مَكَّ و مَكَّ şeklinde iki lehçe vardır demiştir. Arapların konuşmasında çoğunlukla مَكَّ şeklindedir. Başka bir dil âlimi olan Ebû Hâtim fethalı olarak okumayı seçmiştir. Çünkü bu durum Arapların kıyasıdır. Müellifin buradaki kıyasın مَكَّ kelimesini مَكَّ şeklinde okumadıklarından dolayı da yukarıdaki kelimenin fethalı olarak okunması gerektiğini ifade etmiştir. Burada müellif iki durumu da kıyas ederek açıklamaya çalışmıştır. Bu iki kıraat vecihi mütevâtir kıraatler arasında yer alır.⁵⁷

İcmâ

Sema ve kıyas ilkelerini Arap dili açısından ele aldıktan sonra icmâ ilkesine geçmek, Arapça dil yapısı ve dilbilgisel kurallar bağlamında konuyu bütüncül bir şekilde kavramak için önem arz etmektedir. Arap dilinde sema, özellikle dilin tarihî kullanımlarına, Arap şiirine ve nesir örneklerine dayanan bir istişhad metodudur. Sema, dilin otantik yapısını ortaya çıkaran ve lafızların anlamlarını tespit eden önemli bir kaynaktır. Kıyas ise, semadan çıkarılan bu anlamlar temelinde yeni durumlara uygulanabilen kuralların üretilmesini sağlar.

Bu bağlamda icmâ, Arap dili açısından kıyas ile belirlenen hükümlerin ümmetin dil âlimleri tarafından kabul görerek bir kural olarak yerleşmesini sağlayan bir ilkedir. İcma, dilbilgisi açısından, kıyas ve sema yoluyla ulaşılan kuralların, dilin genel kabulleri doğrultusunda yaygın bir uzlaşıya dayanarak kabul görmesini sağlar. Bu açıdan icmâ, Arap dilinde bir anlamda kıyasa dayalı çıkarımların toplum nezdinde muteber ve uygulanabilir bir norm haline gelmesini sağlar ve dil kurallarının nesilden nesile aktarımını pekiştirir.

İcmâ, Arapça bir kelime olup, çeşitli anlamlara gelmektedir. İcmâ, köken olarak جمع kök fiilinden türetilmiş olan sülâsî mezid fiili جمع kelimesinin ifâl kalıbından mastardır. Kelime “azmetmek, onda karar

kılmak, hüküm vermek, sağlam kılmak, görüş birliğine varmak, bir araya gelmek/getirmek, bir şeyi toplamak/toplamak” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁸

Özellikle, İcmâ kelimesi bir fıkıh terimi olarak kullanılmaktadır. Arap dilcileri de bu kelimeyi fıkıh âlimlerinin kullandığı anlamda kullanmışlardır. Bu kullanıma göre kelime “fıkıhçıların fıkıh usulü ilminde kendisine dayandıkları delil ve bir asıldır.” Nahivcilere göre icmânın tarifi ise “Kufe ve Basra dil âlimlerinin dil konuları ve meseleleri üzerine ittifak etmesidir.” Bu ittifak, nahiv veya sarf ilimlerinin konuları hakkındadır.⁵⁹

İbn Hanî’nin (392 H.) icmâ konusundaki görüşü ise, iki beldedeki İslam âlimlerinin bir konuda ittifak etmesine icmâ denir. Fakat bu ittifakı bir taraf onaylamadığında bir hüküm ifade etmez. İbn Hanî’ye göre, icmâ tek başına bir delil olabilir, ancak her âlimin onayını almazsa tam anlamıyla bağlayıcı olmaz. Cürcânî icmâyı istilahi olarak şöyle tanımlamıştır: Hz. Muhammed(s.a.v.)’in ümmetinden, müçtehitlerin bir devirde dini bir mesele üzerinde ittifak etmeleri, çözüm ve sözleşme ehlinin bir mesele üzerinde tam olarak karar kılmasıdır. İslam hukukçularına göre icmâ, Müslüman müçtehidlerin dini bir mesele üzerinde ittifak etmeleridir.⁶⁰

Suyutî’nin ifadesine göre, İbn Hanî’nin bahsettiği “iki belde âlimleri” ifadesi, Basra ve Kûfe gibi önemli İslam şehirlerindeki âlimlerin ittifakını ifade eder. İcmanın hüccet olmadığını ifade edenlere Suyutî, Araplar arasındaki icmânın da hüküm olabileceğini ifade etmektedir.⁶¹

Ezherî, eserinde “icmâ” delilinden de yararlanmıştır. Bu delili kıraat vecihlerini açıklamak ve ispatlamak için kullanmaktadır. İcmâyı ise üç ana başlığa göre incelemektedir. Bunlar; nahivcilerin icmâsı, dil bilimcilerin icmâsı ve kıraat âlimlerinin icmâsıdır. Müellifin icmâ ile ilgili ele aldığı ayetlerden birkaçını aşağıda açıklayacağız.

⁵⁶ Ahmed b. Mûsâ b. el-‘Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî İbn Mucâhid, *Kitâbu’s-Seb’a fi l-Kirâ’ât*, ed. Şevkî Dayf (Mısır: y.y., 1400), 480; Dâni, *et-Teyisr fi l-Kirâ’ât*’s-Seb’, 167; İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetu’n-Neşr fi l-Kirâ’ât*’l-‘Aşr, 1414, 2/337; Ezherî, *Me’ânî l-Kirâ’ât*, 354; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Dâru Hicr, 2001), 13/121; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/155.

⁵⁷ Ezherî, *Me’ânî l-Kirâ’ât*, 354.

⁵⁸ Süyûtî, *el-İktirâh fi Uşûli’n-Nahv*, 66; Ebû l-Kâsım ‘Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-İdâh fi İleli’n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek (Beyrut: y.y., 1986/1406), 41,51,61; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Nehhâs, *Umdetu’l-Kuttâb*, thk. Bessâm ‘Abdu’l-Vehhâb el-Câbî (b.y.: y.y., 1425/2004), 141; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 51; İbnü’l-Varrâk, *İlelu’n-Nahv*, 305.

⁵⁹ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, thk. ‘Abdülhuseyn el-Fetlî (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, ts.), 2/367; Zeccâcî, *el-İdâh fi İleli’n-Nahv*, 41,51,61,77; Ebû l-Kâsım ‘Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-Lâmât*, thk. Mâzin el-

Mubârek (Dimaşk: y.y., 1405/1985), 48; Nehhâs, *Umdetu’l-Kuttâb*, 141; Ebû Sa’îd el-Hasan b. ‘Abdullâh b. el-Merzubân Ebû Sa’îd es-Sirâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. Ahmed Hasan Mehdî - ‘Alî Seyyid ‘Alî (Beyrut: y.y., 2008), 3/51.

⁶⁰ Ebû l-Feth ‘Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, thk. Heyet (b.y.: el-Hey’etu’l-Mişriyye, ts.), 1/19,91,90,95,190; Ebû l-Kâsım ‘Abdurrahman b. ‘Abdullâh b. Ahmed es-Suheyli, *Netâic ul-Fikr fi’n-Nahv* (Beyrut: y.y., 1992), 36,34,148,320; Ebû el-‘Abbâs Ahmed b. ‘Abdurrahman b. Muhammed b. Mađâ’ el-Laḥmî el-Kurtubî İbn Mađâ’, *er-Redd ale’n-Nuhât* (b.y.: y.y., 1399/1979), 74; Süyûtî, *el-İktirâh fi Uşûli’n-Nahv*, 27,66,73,74,75,77,159,163,165,171.

⁶¹ Ebû Muhammed Yûsuf b. Ebî Sa’îd el-Hasan b. ‘Abdullâh b. el-Merzubân Ebû Muhammed es-Seyrâfî, *Şerhu Ebyâti Sîbeveyh*, thk. Dr. Muhammed ‘Alî er-Rîh Hâşim (Kahire: Mektebetu’l-Kulliyâtî’l-Ezheriyye; Dâru’l-Fikr li’t-Tabâ’ati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî’i, 1394/1974), 1/241,5/250; İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, 166-170.

Örnek 1:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”⁶²

Nisa Suresi’nin 1. ayetinde geçen “والأرحام” kelimesi, farklı kıraat tarzlarına göre değişik şekillerde okunmuştur ve bu farklılık, anlamda da bazı ince değişikliklere yol açmaktadır. Kıraat imamlarının çoğu bu kelimedeki “mim” harfini fethalı olarak okurken, Kûfe kıraat imamı Hamza, kelimeyi kesralı olarak okumuştur. Bu iki kıraat arasındaki anlam farkı ise şu şekildedir:

Fethalı olarak (والأرحام) şeklinde okunan kıraate göre bu kelimenin anlamı şu şekilde ifade edilebilir. Çoğunluk tarafından tercih edilen bu okuma, “akrabalık bağlarını koruyun ve onları koparmaktan sakının” anlamını vurgular. Fethalı olarak okunduğunda “والأرحام” kelimesi, kendinden önceki “اتَّقُوا” (sakının) fiiline doğrudan bağlanır ve ayet, insanlara akrabalık ilişkilerini gözetmeleri, bu bağları korumaları gerektiği uyarısında bulunur. Bu kıraatin daha doğru olduğu ve Arap dil yapısına uygunluğu sebebiyle dil bilimciler tarafından tercih edildiği belirtilmiştir.

Kesralı olarak (والأرحام) şeklinde okunan kıraate göre bu kelimenin anlamı şu şekilde ifade edilebilir. İmam Hamza’nın tercih ettiği kesralı kıraat ise kelimeyi “Allah’a and olsun ve akrabalık bağlarına and olsun” anlamına getirir. Bu kıraat tarzında “الأرحام” kelimesi, ayette geçen “بِهِ” (O’na yemin ederek) ifadesine atfedilir ve burada sanki “akrabalık bağları” ile Allah’a yemin edilmiş olur. Müellif, Arapların günlük dilinde kendinden önceki zamire bağlı bir ismi cer (mecrur) yaparak kullanmadıklarını, böyle bir kullanımın dil kurallarına aykırı olduğunu ifade etmiştir. Bu tür bir ifadenin yalnızca şiirsel dilde örneklerine rastlanmakta ve ancak şiirde caiz sayılabilmektedir.

Müellif, bu iki kıraat arasındaki anlam farkına dikkat çekerek, fethalı okunan kıraatin dil açısından daha sağlam olduğunu belirtmiştir. Ferrâ bu duruma açıklık getirmek amacıyla şu beyiti örnek göstermiştir:⁶³

تُعَلَّقُ فِي مِثْلِ السَّوَارِي سَيُوفُنَا وَمَا بَيْنَهُمَا وَالْكَعْبُ غَوُطُ نَفَاتِ

“Kılıçlarımız, süs kemerlerinde asılıdır; aralarında ve topuklar arasında bir mesafe vardır.”

Bu beyitte, şiirsel gereklilikten dolayı “vav” atfı harfinden sonra “بين” (beyne) edatı hazf edilmiştir ve bu edatın, anlamı doldurduğu vurgulanmıştır. Bu tarz eksiltmelerin Arapça’nın nesir formunda tercih edilmediği belirtilmiştir.⁶⁴

Ezherî, burada Hamza’nın kıraatindeki “والأرحام” (kesralı) okunuşunun, ancak şiir gibi sanatsal bir dil kullanımı içinde anlamlı olabileceğini, dinî bir metinde ise geçerli bir kıraat olarak kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüş, Hz. Peygamber’in (sav) “Babalarımıza yemin etmeyin” hadisiyle de desteklenmiştir. Cahiliye döneminde Arapların sıklıkla babalarına yemin ettiği, ancak Peygamberimizin (sav) yalnızca Allah’a yemin edilmesini emrederek diğer tüm yeminlerin yasaklandığını bildirmiştir. Yemin etme konusunda yücelik yalnızca Allah’a ait olduğu için, Arap dilinde ve İslam kültüründe başka bir unsura yemin etmek doğru görülmemektedir. Bu nedenle Hamza’nın “والأرحام” kıraatinin dinî bağlamda doğru olmadığı ifade edilmiştir. Ancak, İbn Zencele, “الأرحام” kelimesinin kesralı okunmasını dil kurallarına uygun görmüş ve kıraatin dilin yapısına uygun olduğunu savunmuştur. Zencele, burada “بِهِ” zamerinden sonra “و” atfı harfiyle gelen “الأرحام” kelimesinin, “ب” harf-i cerinin varlığını varsayarak anlam kazandığını ileri sürmüştü ve Yüce Allah’ın ismine yapılan bir atfı olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yorum, Kur’an’ın Arapça nazil olması ve Arap dilindeki kullanımlara uygun olması nedeniyle, kıraatin geçerli bir kıraat olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.⁶⁵

Sonuç olarak, kıraat farklılıklarının anlamda yarattığı bu ince değişimler, dil açısından detaylı bir şekilde ele alındığında, Hamza’nın kıraati zayıf kabul edilmekte ve fethalı kıraatin tercih edilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Bu örnek, kıraat ve dil açısından doğru olanı belirlemede dil kuralları ve peygamberin hadislerinin ne kadar belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Örnek 2:

﴿يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ﴾

“O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: “Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.” Şöyle denecek: “Geriye dönün de başka bir nur arayın!” Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır.”⁶⁶

Nisa Suresi’nin 4. ayetinde geçen “انظُرُونَا” kelimesi, farklı kıraat vecihlerine göre okunmuş ve bu farklılıklar

⁶² Nisa Suresi 4/1

⁶³ Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, 1/289-290; Ebû ‘Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh İbn Hâleveyh, *el-Hucetu fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’a*, thk. ‘Abdu’l-Âl Sâlim Mekrem (Beyrut: y.y., 1401), 118; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli ‘Âyi’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 3/1003; Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nisâbüri el-Vâhidî, *el-Vasîf fi Tefsiri’l-Kur’ânî’l-Mecid*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415/1994), 351; Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nisâbüri el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basîf* (b.y.: y.y., 1430), 1/9,6273/;

Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İşfehânî, *et-Tefsîr* (Mekke: Câmî’atu Umî’l-Kurâ, 1424/2003), 3/1071-1079.

⁶⁴ والكلام وَجْهُهُ (وما بينها وبين الكعب)، فاضطره الشعر للجواز.

⁶⁵ Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Çummî en-Nisâbüri, *Ğarâibu’l-Kur’ân ve Reğâibu’l-Furkân*, thk. Zekerîyyâ ‘Umeyrât (Beyrut: y.y., 1416), 1/279-280; el-Huseyn b. Mes’ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzil fi Tefsiri’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî (b.y.: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1420), 2/108-109.

⁶⁶ Hadid Suresi 57/13

anlamda bazı nüanslara yol açmıştır. İmam Hamza, kelimeyi "اَنْظُرُونَا" şeklinde, "elif"i kat'ı hemzesi ve "zâ" harfini kesralı olarak okumuştur. Diğer kıraat imamları ise kelimeyi "اَنْظُرُونَا" şeklinde, "elif"i vasl hemzesi ve "zâ" harfini dammeli olarak okumaktadır.

İmam Hamza'nın okuduğu vecih "اَنْظُرُونَا" kelimesinin "elif" harfini kat'ı hemzesi olarak okumasını içerir. Bu kıraat, "bize mühlet verin, bizi bekletin" anlamına gelir. Bu anlam, dil bilimcileri ve Arap şairleri tarafından da kullanılmakta ve "beklemek" veya "süre tanımak" anlamında bir talep olarak anlaşılmaktadır. Bu okuma, dilin anlamlı bir şekilde evrildiği ve genişletildiği durumları yansıtmaktadır. Şair Amr b. Kûlsûm'un şu beyitindeki kullanım örneğini verebiliriz:

"أَبَا هِنْدٍ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْنَا ... وَأَنْظُرْنَا نُخَبِّرَكَ الْيَقِينَا"

("Ey Hind, acele etme üzerimize, bizlere mühlet ver, sana gerçeği haber verelim.")

Bu beyitte geçen "اَنْظُرْنَا" (bize mühlet ver) ifadesi, kelimenin Hamza tarafından okunan şekliyle uyum göstermektedir.

Diğer kıraat imamları ise "اَنْظُرُونَا" şeklinde okumuşlardır. Bu okuma, kelimenin "elif" harfini vasl hemzesi olarak okumakta ve "zâ" harfini dammeli yapmaktadır. Bu okuma, kelimenin anlamını "bizi gözleyin, bakın" olarak ifade eder. Lügatçılar arasında bu anlamda bir farklılık bulunmamakta ve yaygın olarak "bizi bekleyin" anlamında kabul edilmiştir. Bu okuma, daha yaygın ve dildeki kullanım kaidelerine daha uygundur.

Ezherî, İmam Hamza'nın "اَنْظُرُونَا" şeklindeki okuyuşunun "mühlet vermek, süre tanımak" anlamına geldiğini belirterek, bu okumanın belirli bir anlamı ifade etmek için kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, "اَنْظُرُونَا" kıraati ise dilciler arasında herhangi bir ihtilafa yol açmadığını ve icmâ ile kabul edilen bir okuma olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, "اَنْظُرُونَا" okuması, dil kuralları açısından daha sağlam kabul edilmiştir.

İmam Hamza'nın "اَنْظُرُونَا" şeklindeki kıraati, daha az kullanılan ve anlamda bir "mühlet tanıma" talebini ifade eden bir kıraatken, diğer kıraat imamlarının "اَنْظُرُونَا" kıraati ise daha yaygın olup, dilde "bizi gözleyin" anlamına gelir. Bu iki farklı okuma arasındaki anlam farkı, kelimenin kullanıldığı bağlama göre farklılıklar yaratmakta, ancak her iki okuma da Arap dilinde ve Kur'an'daki anlamın doğasına uygun kabul edilmektedir. Müellif, özellikle "اَنْظُرُونَا" kıraatini daha doğru olarak değerlendirmiştir.⁶⁷

Sonuç

Makalemizde, sema prensibine dayalı olarak dil bilimcilerin dilin doğru ve etkili bir şekilde kullanılmasını anlamak için dilin doğal konuşulan formundan değerlendirmelerin toplanmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, sema ilkesinin dil bilimindeki önemi ve uygulanışı üzerine İbnü'l-Enbârî (328 / 940), es-Suyûtî (911 / 1505) ve Yahya eş-Şavî (1096 / 1685) gibi önemli âlimlerin görüşleri de aktarılmaktadır. Sema ile

rivayet arasındaki fark da ele alınmış, bu farkın dil bilimciler tarafından nasıl tanımlandığı açıklanmıştır. Sema, dil materyalinin konuşanlardan doğrudan alınması anlamına gelirken, rivayet, bilgiyi nakleden kişinin kendisinden veya yazılı bir eserden alınabilir. Bu ayrım, dil bilimcilerin dil materyalini nasıl ele aldıklarını ve aktardıklarını açıklamaktadır.

Müellifin Meâni'l-Kırâât adlı eserinde sema ilkesine dayalı olarak verdiği örnekler, dilin yapısı ve işleyişi hakkında derinlemesine bir anlayış sunmaktadır. Örneğin, Fatiha suresinde geçen "الصِّرَاطُ" kelimesinin farklı kıraat imamları tarafından nasıl okunduğu ve bu okumaların nasıl yorumlandığı gibi konular ele alınmaktadır. Bu örnekler, dilin farklı okunuşları ve anlamları üzerine yapılan derinlemesine incelemelerin bir yansımasıdır. Sema ilkesi, dil bilimcilerin dilin yapısını ve işleyişini anlamak için kullandıkları temel bir prensip olup, müellifin kitabındaki sema ilkesine dayalı örnekler dilin doğru kullanımı ve anlamı hakkında önemli bir perspektif sunmaktadır.

Netice itibarıyla, kıyas ve icmâ ile ilgili yapılan detaylı incelemeler, Arap dilinin temel prensiplerini anlama konusunda önemli bir kavrayış sağlamaktadır. Kıyasa dair açıklamalar, temel kavramlar ve örneklerle desteklenen yanlış okumalar üzerinden yapılan açıklamalarla kıyasın doğru anlaşılmasına katkı sunmaktadır. İcmâ konusunda ise, kavramın kökeni ve farklı yorumları ele alınmış, icmâ ve kıyasın yalnızca fıkıh alanıyla sınırlı olmadığı, dil ve kıraat gibi alanlarda da etkili olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, farklı kıraat imamlarının görüşlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi, konunun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamıştır.

Tüm bu incelemeler, Arap dilinin karmaşıklığını ve zenginliğini ortaya koymaktadır. Kıyasa ve icmâyâ dair yapılan derinlemesine araştırmalar, bu önemli kavramların doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamakta ve ilgili alanlarda daha derinlemesine araştırmalar yapılmasına zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmalarda bu konuların daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiği söylenebilir.

Kaynaklar

- Abdulfettah Pâlûvî. *Zübdetü'l- İrfân*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.
- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen el-Mucâşî'î el-Belhî el-Me'âni'l-Kur'an. thk. Hudâ Maḥmûd Kırâ'a. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1990.
- Akpınar, Cemil. "İcâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/393-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydınlı, Abdullah. "Semâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bennâ', Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. 'Abdu'l-Ġanî ed-Dimyâfî, 'Şihâbu'd-Dîn eş-Şehir bi'l-Bennâi el-

⁶⁷ Ebû'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Kureşî Mucâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, thk. Muhammed 'Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl (Mısır: y.y., 1410/1989), 648; Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 1423/2002), 4/229,-239; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdris b. 'Abbâs eş-Şâfî, *Tefsîru'l-*

İmâm eş-Şâfî'î, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân (Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmuriyye, 1427/2006), 3/1275; Ebu'l-Hasen el-Mucâşî'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Hudâ Maḥmûd Kırâ'a (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1990), 1/259,2/535; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, 2/468; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, ts., 3/257,399,6/269-273.

- İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırâ'âtî'l-Erbe'ate* 'Aşer. thk. Enes Mihre. Beyrut: y.y., 1427/2006.
- Ceyhan, Semih. "Semâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/455-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'id ed-. *et-Teyşir fi'l-Kırâ'âtî's-Seb'*. ed. Halef Mahmûd Sâlim. Hâil: y.y., 1436.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî. *İrtişâfu'd-Darb min Lisâni'l-'Arab*. thk. Receb 'Osmân Muhammed. 5 Cilt. Kahire: y.y., 1418/1998.
- Ebû Muhammed el-Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ'. *Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1420.
- Ebû Muhammed es-Seyrâfî, Ebû Muhammed Yûsuf b. Ebî Sa'id el-Hasan b. 'Abdullâh b. el-Merzubân. *Şerhu Ebyâti Sibeveyh*. thk. Dr. Muhammed 'Alî er-Rîh Hâşim. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Kulliyâtî'l-Ezheriyye; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1394/1974.
- Ebû Sa'id es-Sîrâfî, Ebû Sa'id el-Hasan b. 'Abdullâh b. el-Merzubân. *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*. thk. Ahmed Hasan Mehdelî - 'Alî Seyyid 'Alî. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 2008.
- Ebû'l-Berakât el-'Enbârî, Ebû'l-Berakât 'Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Enşârî Kemâluddîn. *el-İnşâf fi Mesâilî'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1424/2003.
- Ebû'l-Mekârim, Ali. *Usûlû't-tefkîri'n-nahvî*. Kahire: daru ğarib, 2007.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-. *Me'ânî'l-Kırâ'ât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Câmî'atu'l-Melik Su'ûd, 1412/1991.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-. *Tehzîbu'l-Luġa*. thk. Muhammed 'Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 2001.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-. *Me'ânî'l-Kırâ'ât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Câmî'atu'l-Melik Su'ûd, 1412/1991.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî el-. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevşilî el-Bağdâdî. *el-Haşâiş*. thk. Heyet. 3 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mişriyye, ts.
- İbn Hâleveyh, Ebû 'Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh. *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âtî's-Seb'a*. thk. 'Abdu'l-'Âl Sâlim Mekrem. Beyrut: y.y., 1401.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî. *İhtîşârû 'Ulûmî'l-Hadîş*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: y.y., ts.
- İbn Mađâ', Ebû el-'Abbâs Ahmed b. 'Abdurrahman b. Muhammed b. Mađâ' el-Laĥmî el-Ķurtubî. *er-Redd ale'n-Nuĥât*. b.y.: y.y., 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi'î. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbn Mucâhid, Ahmed b. Mûsâ b. el-'Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî. *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: y.y., 1400.
- İbn Mucâhid, Ahmed b. Mûsâ b. el-'Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî. *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*. ed. Şevkî Dayf. Mısır: y.y., 1400.
- İbn Mucâhid, Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1972.
- İbn Zencele, Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele. *Huccetu'l-Kırâ'ât*. b.y.: y.y., ts.
- İbn Zencele, Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele. *Huccetu'l-Kırâ'ât*. b.y.: y.y., ts.
- İbnu'l-Varrâk, Muhammed b. 'Abdullâh b. el-'Abbâs Ebû el-Hasen. *İlelu'n-Nahv*. thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş. Riyad: y.y., 1420/1999.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî. *el-Uşûl fi'n-Nahv*. thk. 'Abdülhuseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Ġâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ'*. Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*. ed. Muhammed Temîm ez-Zağbî. Cidde: y.y., 1414.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*. ed. Muhammed Temîm ez-Zağbî. Cidde: y.y., 1414.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kirâ'âtî'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbağ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü's-Şalâh, 'Ebû 'Amr Taĥıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân. *Ulûmü'l-ĥadîş = Mukaddimetü İbni's-Şalâh*. thk. Nûreddîn 'İtr. Dimaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr; Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1406/1986.
- İbrâhîm el-Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Bağdâdî. *Ġarîbu'l-Hadîş*. thk. Suleymân İbrahim Muhammed el-Âyid. 3 Cilt. Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Ķurâ, 1405.
- İmru'u'l-Ķays, İmru'u'l-Ķays b. Ħucr b. el-Hâriş el-Kindî. *Dîvânü İmri'i'l-Ķays*. thk. 'Abdurrahmân el-Muşţâvî. Beyrut: y.y., 1425/2004.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Ķaysî. *Müşkilü'r-râbi'l-Ķur'ân*. thk. Ħatim Şâlih ed-Dâmin. 2 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1984.
- Mekkî b. Ebî Tâlip. *Kitâbü't-tebsıra fi'l-kirââtî's-seb'*. thk. Muhammed Gavs en-Nedvî. Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 2. Basım, 1982.
- Mer'î el-Kermî, Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Makdisî. *Delîlu't-Tâlibîn li-Kelâmi'l-Nahviyyîn*. Kûveyt: y.y., 1430/2009.
- Mucâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Ķureşî. *Tefsîru Mucâhid*. thk. Muhammed 'Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl. Mısır: y.y., 1410/1989.
- Mukâtil b. Suleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. thk. 'Abdullâh Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1423/2002.
- Neĥâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-. *Umdetu'l-Kuttâb*. thk. Bessâm 'Abdu'l-Vehhâb el-Câbî. b.y.: y.y., 1425/2004.

- Nisâbü'rî, Nizâmüddîn el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-. *Ğarâibu'l-Kur'an ve Reğâibu'l-Furkân*. thk. Zekeriyâ 'Umeyrât. Beyrut: y.y., 1416.
- Özkan, Halit. "Vicâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/100. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Râğıb el-İşfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-. *et-Tefsîr*. 2 Cilt. Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, 1424/2003.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sarı, Mehmet Ali. "İcâzet (Kıraat)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sîbeveyh, Ebû Bîşr 'Amr b. 'Osmân b. Kânber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988.
- Suheyli, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdillâh b. Ahmed es-. *Netâic ul-Fikr fi'n-Nahv*. Beyrut: y.y., 1992.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *ed-Dibâc 'alâ Şahîh Muslim b. el-Haccâc*. thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eşerî. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbn 'Affân, 1416/1996.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *el-İktirâh fi Uşûli'n-Nahv*. thk. 'Abdulhakîm 'Atiyye. Dimaşk: y.y., 2. Basım, 1427/2006.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-. *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*. thk. Fuâd 'Alî Manşûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1418/1998.
- Şâfiî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs eş-. *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfi'î*. thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmuriyye, 1427/2006.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî. 26 Cilt. Dâru Hicr, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsîn et-Türkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Ṭarafe b. el-'Abd, Ebû 'Amr Ṭarafe b. el-'Abd bel-Bekrî. *Divânu Ṭarafe b. el-'Abd*. thk. thk. Mehdi Muhammed Nâsirüddîn. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2002.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Kıraat ve Semâ Kaydı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/436-437. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Tüccar, Zülfikar. "Kıyas (Arap Dili)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/539-540. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-. *el-Vasîṭ fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. thk. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-. *et-Tefsîru'l-Basîṭ*. b.y.: y.y., 1430.
- Yurdağür, Metin. "Sem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yücel, Ahmet. "Kitâbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/81-83. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-. *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv*. thk. Mâzin el-Mubârek. Beyrut: y.y., 1986/1406.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-. *el-Lâmât*. thk. Mâzin el-Mubârek. Dimaşk: y.y., 1405/1985.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr ez-. *el-Mufasssal fi Sina'ati'l-İ'râb*. ed. 'Alî bû-Mulahham. Beyrut: y.y., 1993.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1407.
- 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ 'Abdillâh b. el-Hüseyin el-Bağdâdî el-. *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ'i ve'l-İ'râb*. thk. Dr. 'Abdu'l-İlâh en-Nebhân. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1416/1995.
- 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ 'Abdillâh b. el-Hüseyin el-Bağdâdî el-. *Mesâilu Hilâfiyye fi'n-Nahv*. thk. Muhammed Hayr el-Helvânî. Beyrut: y.y., 1412/1992.